

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ РОБОТИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано різні підходи до розуміння у різні періоди розвитку педагогічно-біологічної науки поняття "юний натураліст (юннат)", "натуралістична робота", "еколого-натуралістична робота", "позакласна робота". З'ясовано мету, завдання, форми позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи та наведено приклади видів цієї роботи. Розглянуто існуючі класифікації форм позакласної роботи та запропоновано розподіл видів організації позакласної еколого-натуралістичної роботи.

Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття") визначила головним завданням освіти і виховання, зокрема екологічної, забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації, створення умов для здобуття підростаючим поколінням додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, їх інтелектуального розвитку, підготовки до активної професійної та громадської діяльності. Традиційні форми біологічної, еколого-натуралістичної роботи постійно вдосконалюються. Їх зміст все більше спрямовується на розвиток учнівської творчості в аспекті еколого-натуралістичного навчання та виховання.

В Україні позакласна еколого-натуралістична робота реалізується через куточки живої природи, шкільні гуртки, шкільні лісництва, екологічні стежки та ін. Однак, аналіз змін, що відбулися в мисленні, поведінці школярів і молоді щодо їхнього ставлення до живої природи та навколишнього середовища, переконує, що однією з проблем екологічної роботи є її недостатня ефективність. Часто проведена еколого-натуралістична робота мало відповідає вимогам часу, витраченим педагогічним зусиллям. Все це спостерігається, незважаючи на широкий спектр напрямів еколого-натуралістичної роботи, наявність науково-методичної літератури, підвищення рівня екологічної освіти педагогічних кадрів. Можливо причиною низької ефективності позакласної еколого-натуралістичної роботи може бути недостатнє врахування мотивів, які визначають вчинки школярів, неточно сформульовані конкретні завдання еколого-натуралістичної роботи. Все це вимагає перегляду підходів до визначення мети та завдань позакласної еколого-натуралістичної роботи, формування її змісту, організаційних форм.

Аналіз наукових джерел показав, що питання екологічної освіти та виховання дедалі більше висвітлюють у наукових дослідженнях і працях вітчизняні та зарубіжні педагоги і психологи, а саме: С. Д. Дерябо, Е. В. Гірусов, А. М. Захлєвний, І. А. Зязюн, В. С. Крисаченко, Л. Б. Лук'янова, Н. А. Негруца, Т. С. Нінова, Г. П. Пустовіт, І. Т. Суравегіна, М. С. Швед, В. А. Ясвін та ін.

Становлення та розвиток еколого-натуралістичної освіти висвітлені у працях В. Є. Береки, В. В. Вербицького, В. Г. Кременя, Г. П. Пустовіта, І. М. Рябенко, О. В. Сухомлинської, Т. І. Сущенко та ін.

Методика організації та проведення різних форм позакласних занять досліджена і узагальнена в працях М. Б. Балка, М. Б. Гельфанда, В. С. Павловича, А. П. Подашова, Г. М. Скобелева, З. І. Слепкань. Вони обґрунтували поняття, форми, завдання, особливості та значення позакласної роботи.

Формулювання цілей роботи. Сьогодні одним із пріоритетних напрямів навчання в сучасній школі є вдосконалення екологічної освіти й виховання, формування екологічної культури школярів. Фундамент екологічної культури закладається в дитинстві, де першочергова роль належить сім'ї. Проте особливе місце у формуванні екологічного світогляду, екологічної культури, екологічної свідомості відводиться саме загальноосвітній школі в зв'язку з тим, що екологічна освіта і виховання тут реалізуються безперервно й послідовно, комплексно на міжпредметній основі. Тому ефективним засобом формування екологічної культури є залучення учнів до позакласної роботи з її різноманітністю форм і видів проведення занять.

Метою нашої статті є розкриття сутності позакласної еколого-натуралістичної роботи у школі, визначення її мети, завдань, функцій та виокремлення її форм і видів організації.

Результати дослідження. Початком натуралістичної роботи в Україні можна вважати створення в 1925 р. у Києві агробіологічної станції юних натуралістів, яка переросла в Республіканську станцію юннатів, а пізніше – в Український державний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. Під час етапів її становлення існували різні тлумачення цього виду роботи. На сьогоднішній день існує багато синонімів слова натураліст. Так у Словнику російських синонімів і схожих за значенням виразів під редакцією Н. Абрамова записано: природодослідник, учений, природознавець, юний натураліст (юннат), природник [1].

На початку радянського періоду з'явилося поняття "юні натуралісти (юннати)" це – учасники дитячого гуртка з вивчення природи і природних наук; організація школярів, що займається спостереженнями за природою і охороною природи (дерев, корисних птахів і т. д.); юні дослідники природи, що ставлять за мету розширення своїх природознавчих знань, набуття практичних умінь і навичок в якійсь галузі сільського господарства [2; 3].

У великій радянській енциклопедії наведено визначення поняття "натуралістична робота" – діяльність школярів із вивчення і охорони природи, дослідницька робота з біології, суспільно-корисна сільськогосподарська праця [4]. Як видно, наведені тлумачення слів "юний натураліст", "натуралістична робота" зумовлюють широкий круг питань, якими займаються натуралісти в процесі своєї діяльності, однак без їх конкретизації.

Деякими методистами зроблені спроби визначити це поняття, проте, як правило, вони дають лише опис того, чим займаються учні в процесі натуралістичної роботи. Так С. Д. Василевська зазначає, що у процесі натуралістичної роботи учні вивчають місцеву природу краю, а саме: видовий склад і біологічні особливості рослин і тварин, сезонні зміни в їх житті, здійснюють заходи щодо охорони і збільшення чисельності [5: 54]; Л. А. Боровська розглядає натуралістичну роботу як цілеспрямовану діяльність школярів із спостереження і вивчення об'єктів і явищ природи навколишнього середовища в умовах суспільно корисної і продуктивної праці, при якій вони набувають нові знання, уміння і навички або удосконалюють ті, що є [6: 44].

На сьогоднішній день у зв'язку із змінами часу і вимог до знань і умінь учнівської молоді поняття "натуралістична робота" набуває іншого характеру і ставить перед юними дослідниками і природокористувачами інші цілі та завдання. А саме, *еколого-натуралістична робота учнівської молоді* – це форма роботи, що передбачає оволодіння учнями знаннями про навколишнє середовище, набуття досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до організації, здійснення практичної природоохоронної та дослідницької робіт, формування екологічної культури особистості, соціально-громадського досвіду та навичок у галузях сільського господарства: квітництва, лісівництва, садівництва, грибівництва, бджільництва; розвиток інтересів відповідно до вимог сьогодення, їх професійну орієнтацію. Цей вид роботи являє собою сукупний результат активної творчої діяльності вчителя й учнів та визначає спрямованість педагога у майбутнє і виражає тенденції й перспективи розвитку особистості учня з метою збереження, примноження багатств природного навколишнього середовища.

Також на основі аналізу літературних джерел, ми дійшли висновку, що в педагогічній і методичній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття "позакласна робота". У практиці роботи школи і в методичній літературі поняття "позакласна робота" часто ототожнюється з поняттям "позаурочна робота".

У посібнику "Позакласна робота з біології" за редакцією А. І. Нікішова та інших [3: 6], існує чітка межа між позаурочною і позакласною роботою. Він зазначає, що позаурочна робота з біології виконується поза уроком усіма учнями за завданням вчителя. Її зміст тісно пов'язаний з уроками і лабораторними заняттями, обов'язковими практичними роботами. За виконання позаурочних завдань учням ставлять оцінки у класний журнал. М. М. Верзілін і В. М. Корсунська [2: 283] стверджують, що позакласні заняття є формою організації добровільної роботи учнів поза уроком під керівництвом учителя для збудження і прояву їхніх пізнавальних інтересів і творчої самодіяльності, для розширення й доповнення шкільної програми з біології. В. В. Вербицький [7: 10] розуміє позакласну роботу не лише як важливу ланку педагогічних зусиль для здійснення додаткової освіти та виховання, організації активного дозвілля, трудової підготовки учнів, а й як систему пошуку, розвитку, підтримки юних талантів та обдарувань, формування у таких осіб творчої еліти в галузі природознавства, техніки, мистецтва, ремесел, суспільної та підприємницької діяльності.

Саме позакласна робота з учнівською молоддю в ідеалі покликана забезпечити кожній дитині можливість у вільний час всебічно розвивати власні здібності, цілеспрямовано й повноцінно організовувати позашкільне життя.

Отже *позакласна еколого-натуралістична робота учнівської молоді* – це робота організована в позаурочний час педагогічним колективом школи для додаткової освіти і виховання, збудження і прояву пізнавальних інтересів і творчої самодіяльності учнів, розширення й доповнення шкільної програми з біології, що передбачає оволодіння учнями знаннями про навколишнє середовище, набуття досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до організації, здійснення практичної природоохоронної та дослідницької робіт, формування екологічної культури особистості, соціально-громадського досвіду та навичок у галузях сільського господарства: квітництво, лісівництво, садівництво, грибівництво, бджільництво; розвиток інтересів відповідно до вимог сьогодення, їх професійну орієнтацію.

На нашу думку, основна мета позакласної еколого-натуралістичної роботи учнів полягає в оволодінні особистістю: знаннями про навколишнє середовище, формування екологічної культури, виховання екологічної пильності, набуття досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної діяльності; інтелектуальними вміннями (виявлення, систематизація, узагальнення, аналіз, обґрунтування, прогнозування, моделювання, застосування тощо); екологічними цінностями (незаперечну й універсальну цінність природи та її об'єктів, збереження їхнього життя та життя людини, цінність спілкування з природою, її об'єктами тощо); практичними навичками з охорони природи (вивчати, застосовувати, приймати рішення і діяти відповідно до них, вирішувати, охороняти, відновлювати тощо).

Головними завданнями позакласної еколого-натуралістичної роботи учнівської молоді є формування: *екологічної свідомості* (оволодіння, поглиблення знань, навичок з основ природничих, аграрних та лісогосподарських наук; практична природоохоронна робота біологічного спрямування; формування дослідницьких знань, умінь учнів та залучення їх до науково-дослідної, експериментальної, конструкторської та інших видів роботи; надання конкретних порад, як співпрацювати з природою, оберігати і примножувати її багатства); *екологічних почуттів* (формування та розвиток відчуття особистої відповідальності за стан навколишнього середовища на місцевому, а в подальшому – на регіональному та глобальному рівнях; вироблення умінь приймати власні відповідальні рішення з охорони природного середовища й відповідно діяти; формування бажання і вміння захищати і берегти єдність екосистеми Землі); *екологічної діяльності* (самореалізація і розвиток природних схильностей та інтересів, індивідуальних здібностей учнівської молоді; сприяння оволодінню пізнавальної і практичної еколого-натуралістичної діяльності; здійснення інформаційно-методичної та організаційно-масової роботи; організація дозвілля підрастаючого покоління).

Враховуючи важливість еколого-натуралістичної роботи для різнобічного розвитку учнівської молоді та задоволення їх інтересів постає нагальна потреба у застосуванні різноманітних форм цього виду діяльності.

У педагогічній літературі форми позакласної роботи розділено на кілька груп, а саме: *індивідуальна, групова, масова; систематична й епізодична* – залежно від кількості учнів та періодичності проведення [8: 433]. Насамперед, варто виділити *традиційні й нетрадиційні форми* натуралістичних занять у природі, маючи на увазі частоту їхнього застосування у шкільній практиці. За охопленням учасників вони бувають *колективні* (масові, групові) й *індивідуальні*.

До числа традиційних форм навчально-пізнавального характеру належать ботанічні й зоологічні екскурсії, сезонні спостереження за життям природи й діяльністю людини, вивчення взаємозв'язків живої й неживої природи. Крім них, протягом багатьох десятиліть у школах з успіхом проводяться біологічні заходи природоохоронної тематики, такі як: "День птахів", "День Землі", котрі супроводжуються масовим виходом дітей у парки, сквери, на береги водойм, відвідуванням унікальних природних об'єктів. Великий інтерес у школярів викликають також науково-пізнавальні заходи, наприклад, виїзні наукові конференції, зустрічі з ученими-біологами, які працюють у різних організаціях, у тому числі на особливо збережуваних природних територіях.

У різних формах позакласної роботи учні не тільки проявляють свої індивідуальні особливості, але і вчаться жити в колективі, тобто співробітничати один з одним, піклуватися про своїх товаришів, ставити себе на місце іншої людини й ін.

Різні форми позакласної еколого-натуралістичної роботи дають змогу вчителю враховувати індивідуальні особливості учнів, їх схильності, освітні потреби, мотиви, рівень домагань, пізнавальні та професійні інтереси.

Індивідуальна позакласна еколого-натуралістична робота по суті є різновидом домашніх і позаурочних робіт. Вона полягає в добровільному виконанні епізодичних знань зі спостереження за сезонними явищами в природі, проведення дослідів у куточку живої природи, вдома або на пришкольній навчально-дослідній ділянці. Ця форма роботи дозволяє вчителю безпосередньо взаємодіяти з учнем, у результаті чого він створює умови для подальшого розвитку учня, залучає його до різних видів роботи: читання, проведення фенологічних спостережень, постановки дослідів та ін.

Групова еколого-натуралістична робота передбачає тісний контакт невеличкої кількості учнів (від 2 до всього класу) об'єднаних спільними інтересами або виконанням завдання.

Масова еколого-натуралістична робота у позакласний час охоплює учнів кількох класів або всієї школи. Основною її метою є поширення натуралістичних знань серед якомога більшої кількості школярів.

Ми погоджуємося із запропонованою класифікацією форм, і, у свою чергу, виділяємо види позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи (див. рис. 1).

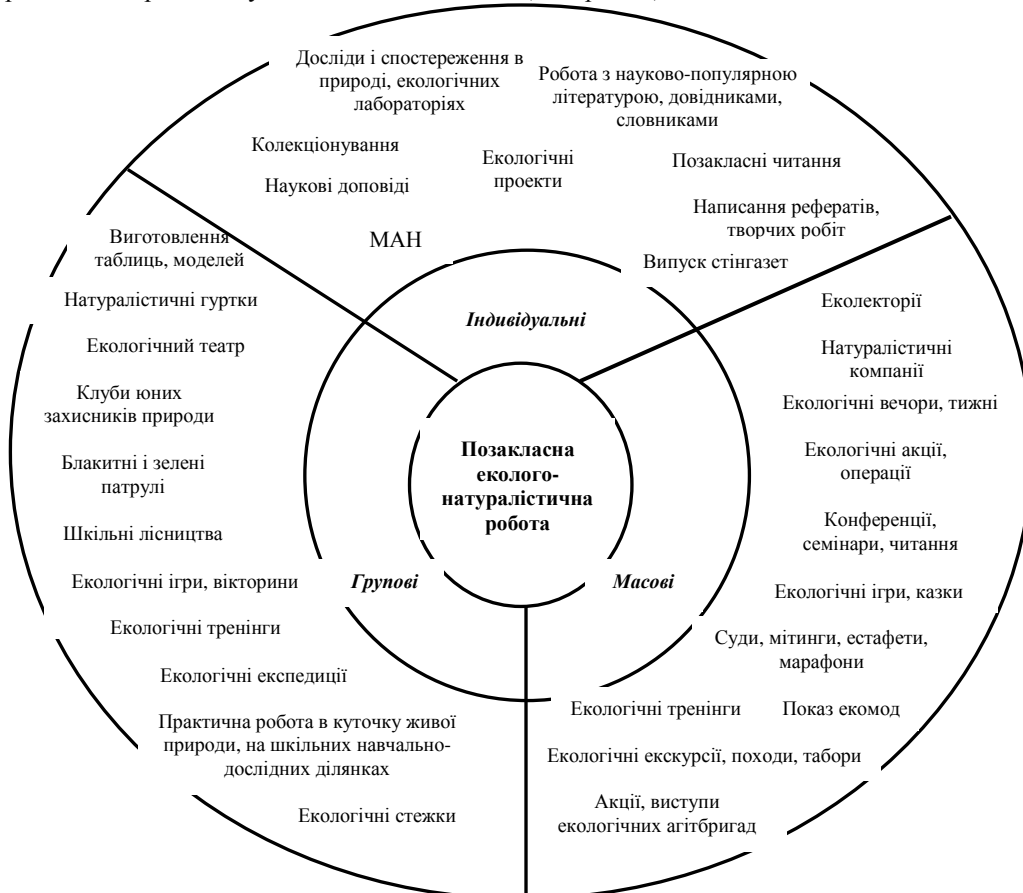

Рис. 1. Види організації позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи.

Здобуті учнями знання під час безпосереднього вивчення природи у процесі спостережень, екскурсій, постановки дослідів, гурткової роботи та інших активних дій з об'єктами вивчення є більш зрозумілими, переконливими, а тому запам'ятовуються міцніше, на відміну від знань отриманих з підручників чи ілюстрованих матеріалів.

Крім того, в ході дослідницької натуралістичної роботи вчитель забезпечує не лише пізнання, але й всебічне виховання учнів засобами природи – естетичне, гігієнічне, трудове, моральне тощо. Варто зазначити, що в учнів при цьому формуються перші елементарні навички дослідницької роботи, вміння працювати з бодай нескладними, але реальними приладами та обладнаннями, розвивається пізнавальний інтерес і формується така цінна якість особистості, як спостережливість.

Зауважимо, що вказана діяльність не суперечить іншим методам вивчення живої природи, а навпаки, доповнює їх, оскільки її результати використовуються потім на уроках з усім арсеналом традиційних методів їх проведення. Нарешті, натуралістична робота дозволяє змістовно заповнити дозвілля учнів у позаурочний та канікулярний період, а також задовольнити більш високі пізнавальні запити обдарованих учнів.

Висновки. У результаті наукового дослідження нами було з'ясовано і розкрито суть позакласної еколого-натуралістичної роботи у школі, визначено її мету, завдання і функції. Окрім того, розглянуто існуючі класифікації форм позакласної роботи та запропоновано розподіл видів організації позакласної еколого-натуралістичної роботи.

Ми підтримуємо думку В. В. Вербицького, що еколого-натуралістична робота забезпечує вихованців, учнів і слухачів глибокими знаннями про навколишнє середовище, виховує екологічну пильність, сприяє набуттю навичок і досвіду розв'язання екологічних проблем, залучає їх до практичної природоохоронної роботи, збереження навколишнього середовища.

Перспективи подальших досліджень із зазначеної проблеми потрібно спрямувати у напрямку вивчення форм та методів підготовки майбутнього вчителя біології до позакласної еколого-натуралістичної роботи з учнями основної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник російських синонімів і схожих по значенню виразів / [під. ред. Н. Абрамова]. – М. : Російські словники, 1999. – 682 с.
2. Верзілін М. М. Загальна методика викладання біології : [підруч. для студ. біол. фак. пед. ін-тів] / М. М. Верзілін, В. М. Корсунська. – К. : Вища шк., 1980. – 352 с.
3. Внеклассная работа по биологии : [пособие для учителей] / Никишов А. И., Мокеева З. А., Орловская Е. В., Семенова А. М.]. – М. : Просвещение, 1980. – 239 с.
4. Велика радянська енциклопедія. – М. : Радянська енциклопедія, 1969–1978. – 631 с.
5. Василевская С. Д. Развитие творческой активности учащихся в процессе внеклассной и внешкольной натуралистической работы по зоологии : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. Д. Боровская. – Москва, 1973. – 215 с.
6. Боровская Л. А. Натуралистическая работа в ученических производственных бригадах как средство связи биологии с сельскохозяйственным трудом школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л. А. Боровская. – Москва, 1985. – 182 с.
7. Вербицкий В. В. Юннативський рух в Україні / В. В. Вербицький. – К. : Деміур, 2001. – 304 с.
8. Загальна методика навчання біології : [навч. посібник] / [Степанюк І. В., Гончар О. Д. та ін. ; за ред. І. В. Мороза]. – К. : Либідь, 2006. – 592 с.
9. Великий словник іноземних слів. – Видавництво "ІДДК", 2007. – 532 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Slovnyk rosiis'kykh sinonimiv i skhozykh po zachenniu vyraziv [The Dictionary of Russian Synonyms and Similar in Meaning Expressions] / [pid red. Abramova]. – M. : Rosiis'ki slovnyky. – 682 s.
2. Verzilin M.M. Zagal'na metodyki vykladannia biologii [General Methodology of Biology Teaching] : [pidruch. dlia stud. biol. fak. ped. in-tiv] / M. M. Verzilin, V. M. Korsuns'ka. – K. : Vyshcha shk., 1980. – 352 s.
3. Vneklassnaia rabota po biologii [Extracurricular Work on Biology] : [posobie dlia uchitelei] / [Nikishov A. I., Mokeeva Z. A., Orlovskaiia E. V., Semenova A. M.] . – M. : Prosveshchenie, 1980. – 239 s.
4. Velyka radians'ka entsyklopediia [The Big Soviet Encyclopedia]. – M. : Radians'ka entsyklopediia, 1969–1978. – 631 s.
5. Vasilevskaia S. D. Razvitie tvorcheskoi aktivnosti uchashchiksia v protsesse vneklasnoi i vneskol'noi naturalisticheskoi raboty po zoologii [Pupils' Creative Activity Development in the Process of the Extracurricular Naturalistic Work on Zoology] : diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / S. D. Vasilevskaia. – Moskva, 1973. – 215 s.
6. Borovskaia L. A. Naturalisticheskaia rabota v uchenicheskikh proizvodstvennykh brigadakh kak sredstvo svyazi biologii s sel'skokhoziastvennym trudom shkol'nikov [The Naturalistic Work in the Pupils' Production Team as the Means of the Biology Connection with the Pupils' Agricultural Work] : diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / L. A. Borovskaia. – Moskva, 1985. – 182 s.
7. Verbyts'kyi V. V. Yunnativs'kyi rukh v Ukraini [Young Naturalists' Movement in Ukraine] / V. V. Verbyts'kyi. – K. : Demiur, 2001. – 304 s.
8. Zagal'na metodyka navchannia biologii [The General Methodology of Biology Teaching] : [navch. posibnyk] / [Stepaniuk I. V., Gonchar O. D. ta in. ; za red. I. V. Moroz]. – K. : Lybid', 2006. – 592 s.
9. Velykyi slovnyk inozemnykh sliv [The Big Dictionary of Foreign Words]. – Vydavnytstvo "IDDK", 2007. – 532 s.

Матеріал надійшов до редакції 13.03. 2012 р.

Сорочинская О. А. Организация внеклассной эколого-натуралистической работы учеников основной школы.

В статье анализируются разные подходы к пониманию в разные периоды развития педагого-биологической науки сущности понятий "юный натуралист (юннат)", "натуралистическая работа", "эколого-натуралистическая работа", "внеклассная работа". Выяснены цель, задания, формы внеклассной эколого-натуралистической работы с учениками основной школы и приведены примеры видов этой работы. Рассмотрены существующие классификации форм внеклассной работы и предложено разделение видов организации внеклассной эколого-натуралистической работы.

Sorochynska O. A. The Organization of the Pupils' Extracurricular Ecological and Naturalistic Work of the General School.

The article analyzes different approaches to understanding the notions essence "young naturalist", "naturalistic activity", "ecological and naturalistic activity", "extracurricular activity" in the different periods of the pedagogical and biological science development. The aim, tasks and forms of the extracurricular work with the pupils of general school are examined and some examples of this work are cited. The existing classifications of extracurricular work forms are considered and the division of types of the extracurricular ecological and naturalistic activity is proposed.